

Економија на маглини и сенки – скриената економија во Македонија

Кратка анализа бр. 30, Септември 2014

„Сивиот бизнис никогаш не раѓа светол живот.“

Б. ЛЦ. Форбс

Содржина

1. Вовед	2
2. Дефиниции и методи на мерење	3
3. Макроекономски поглед на Македонија.....	7
4. Ниво на скриена економија - Македонија	8
5. Активности против скриената економија: локално и ниво на ЕУ	11
5.1 Ниво на ЕУ	11
5.2 Македонија	12
6. Заклучоци и препораки.....	16

1. Вовед

Многукратните дефиниции на скриената економија користат термини како што се „црна“, „подземна“, „незаконска“, „непријавена“ или „сива“ за да се објасни овој социо-економски феномен. Забележливи манифестации на скриена економија постојат и во развиените економии како и во оние во развој. Уделот на скриената економија е индикатор за аномалиите во односот помеѓу јавните и приватните засегнати страни, кои варираат од прекумерна законска регулатива, недостиг на фискална и даночна дисциплина на претпријатијата или комплицираните процедури на регистрирање на деловните субјекти, сè до неефикасните инспекциски служби. И додека скриената економија предизвикува низа последици и има одраз врз многу слоеви, таа секогаш има посебно негативно влијание врз најранливите и најмаргинализираните групи во општеството. Ова влијание понатаму се умножува во маѓепсаниот круг на сè поголемата недоверба во управниот и даночниот систем, недоволното финансирање на јавните добра и услуги, социјалната исклученост, корупцијата и растечката нееднаквост. Често перцепирана како несреќна нуспојава на економијата во денешницата, „неформалната економија станува постојана, но подредена и зависна одлика на капиталистичкиот развој (Portes, Castells и Benton 1989),”¹ истовремено предизвикувајќи различни степени на неформални економски активности во различни општества. Всушност, скриените економски активности од висок обем ги поткопуваат основните вредности врз кои почиваат демократските општества, со што се продлабочува еден друг феномен, а тоа е нееднаквоста. „Во просек, споредено со формално пријавените работници, неформалните работници имаат пониски примања и се соочени со повисоки ризици, помалку е веројатно дека ќе уживаат економски погодности и правна заштита и помалку се во можност да уживаат економски права и да се организираат.”²

КЛУЧНИ ПОЕНТИ

- Согласно истражувањето за скриената економија, нејзиниот удел во Македонија, зависно од користениот метод на мерење, се движи од 24% до 47% од БДП со тенденција на опаѓање.
- Опаѓачката, но сеуште висока стапка на невработеност, (28.4% во 2К на 2014), како еден од најважните фактори кои генерираат неформални економски активности и практики индицира дека постојат примери за премин од неформалниот кон формалниот сектор.
- Индикаторите на неопфатената економија и надгледуваното неформално вработување од страна на Државниот завод за статистика (ДЗС) индицира тренд на намалување на скриената економија и сè поголемо пријавување на работната сила.
- Привлекувањето на странски директни инвестиции (СДИ) преку подобро деловно опкружување, зголемување на капацитетите на програмите за самовработување на Агенцијата за вработување и реформирање на инспекциските служби остануваат да бидат некои од најсуштинските фактори во стимулирање на процесите на формализирање на трудот и бизнисите, и оттаму, за намалување на скриените економски активности.

¹ Chen, Martha, Alter, *The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies* (2012). Пристапено онлајн на 07.03.13 од: http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Chen_WIEGO_WP1.pdf

² ILO (2013) *Labour inspections and undeclared work in the eu*. Пристапено од: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/publication/wcms_220021.pdf

Кога економската криза ги зафатила 27-те членки на ЕУ во 2008, ова било дополнителен мотив ЕУ да се зафати со прашањето на непријавување на работната сила. Истовремено, тоа ги потцртало уште повеќе разликите помеѓу регионите во Европа, имено, дека нивоата на скриена економија се разликуваат во западна, јужна и источна Европа.

Како земја-кандидат за влез во ЕУ, Македонија мора да се приклучи во борбата против скриената економија и да се осигура дека политиките и мерките ќе бидат согласно најдобрите практики во ЕУ, истовремено барајќи инвентивни решенија кои се приспособени кон локалниот контекст.

Оваа кратка анализа нуди преглед на скриената економија во Македонија, вклучително главните причини за јавување и последиците од истата. Истовремено, таа нуди макроекономски преглед на карактеристиките кои се земени предвид како оправдување за опстојувањето на скриената економија, потцртувајќи ги основните дефиниции и различните методи за мерење на скриената економија. Понатаму, анализата ги ревидира најновите мерки на политиките во Македонија во областа на скриената економија и нуди преглед на насоките во кои се движи овој феномен и кои мерки се преземени или треба да се преземаат за да се справиме со истата.

2. Дефиниции и методи на мерење

2.1 Дефиниции

Економистите и креаторите на политиките нудат широк спектар на термини и дефиниции во литературата достапна на оваа тема. Овој социо-економски феномен се нарекува најразлично, како неформална, сива, скриена или подземна економија, со уште поголем број на толкувања достапни на различни јазици. Иако сите термини по дефиниција упатуваат на истата општа констатација дека станува збор за неевидентирани економски активности, сите имаат разлики во нијансите зависно од нивната цел. На пример, Европската комисија повеќе се фокусира на непријавената работа и ја дефинира како „каква било платена активност која по својата природа е законска но не е пријавена пред властите, земајќи ги предвид разликите во регулаторниот систем на Земјите-членки.“³ Со оваа дефиниција се покриваат најразновидни активности, исклучувајќи ги, притоа, криминалните дејствија. Моделот на неформалност на Светската банка (Chen, 2012) посочува на причинителите (види Слика 1) и составот (види Слика 2) на скриената економија. Некои од

Слика 1 – Моделот неформалност на Светската банка од 2007 год.: Причини

Каузална теорија бр. 1: различни форми на излез

- **Опортунистичко избегнување:**
 - неплаќање данок
 - незаконски активности
 - избегнување на трудовите закони:
 - Незаштитена работна сила
 - Производство од подизведувачи
- **Дефанзивно избегнување** како одговор на ...
 - државно оптоварување
 - корупција во државата
 - слаба државна контрола

- **Пасивно избегнување и ирелевантност на државата:**
 - предмодерна или пазарна економија
 - неформални или државни институции

Каузална теорија бр. 2: Различни форми на исклученост

- **Сегментирање на пазарот на трудот**— кое оневозможува работниците да најдат формална работа
- **Сложени регулативи** —кои оневозможуваат формално регистрирање на фирмите
- **Практики на вработување на фирмите** — како одговор на тешките даночни и регулаторни оптоварувања (Chen, 2012)

³ European Commission Communication COM(2007) 628 final. Пристапено од: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0628:FIN:EN:PDF>

главните автори во ова поле, како што се Шнајдер и Вилијамс (Schneider и Williams 2013, р. 23-27)⁴, велат дека сивата економија: „го вклучува сето пазарно-базирано производство на законити добра и услуги кои намерно се затскриваат од јавните власти поради следниве причини:

- да се избегне плаќање на даноци на приход, ДДВ и друго;
- да се избегне уплаќањето на придонеси за социјално осигурување;
- да се избегне почитување на одредени законски регулирани стандарди на пазарот на трудот, како што се минималната плата, максимално дозволеният број на работни часови, безбедносните стандарди и др.; и
- да се избегне почитување на одредени административни обврски” (стр. 25)

Понатаму, согласно Центарот за изучување на демократија (ЦИД) конкретната природа на различните економски активности може да се организира во четири економски сектори:

- **“официјална** економија (законска и пријавена);
- **неформална** економија (законска, но сепак непријавена). Тука е вклучено домашно производство и работа во домаќинството, неплатена волонтерска работа, дел од активностите на самовработените и малите бизниси кои немаат обврска да ги пријавуваат нивните активности, итн.; ова е таканаречената самоодржлива економија;
- **незаконска (црна)** економија (незаконска и непријавена). Тука се вклучени незаконски активности или недозволено производство на стоки, како и економски активности кои ги извршуваат нелегални економски субјекти;
- **непријавена (сива)** економија (законита но сепак целосно или делумно непријавена). Тука е вклучено целосно или делумно непријавување на активностите на економските субјекти кои дејствуваат законски, непријавување на целокупниот персонал, или пријавување на понизок износ на приходи. Овој концепт исто така се однесува на непријавувањето данок и избегнување на исплаќањата на придонеси за социјална и здравствена заштита.”⁵

Слика 2 - Моделот неформалност на Светската банка од 2007 год.: Состав

„Три пара“ на Економски фактори

• Труд:

- со недоволен човечки капитал да се најде формална работа
- се откажуваат од формална работа за да: водат приватен бизнис, заработат повеќе, избегнуваат даноци, и/или уживаат во флексибилноста

• Микро фирми:

- без намера или потенцијал за раст, оттаму без намера за интеракција со државата
- со отежнато отпочнување на бизнисите со разни пречки

• Фирми:

- кои избегнуваат оданочување и други регулативи
- кои делумно ги регистрираат работниците и приходите од продажбата

Во рамките на оваа кратка анализа ќе ги користиме термините „скриена економија“ и „неформална економија“ кога мислиме на намерното криење на економските активности и во текот на целиот текст овие поими се користат како синоними.

⁴ Schneider, Friedrich; Williams, Colin “The Shadow Economy,” The institute of Economic Affairs 2013 Пристапено на 01.06.2014 од: <http://www.iea.org.uk/sites/default/files/publications/files/IEA%20Shadow%20Economy%20web%20rev%207.6.13.pdf>

⁵ Stefanov R, Tsanov M, “Reader with Best Practices in Monitoring the Hidden Economy,” CRPM/CSD 2014, стр. 161

2.2 Методи на мерење на скриената економија

Постојат неколку различни методи (директни и индиректни) за мерење на скриената економија. Оние кои најмногу се користат се наведени во Табела 1.

Табела 1 – Список на најкористени методи за мерење на скриените економски активности

Директен пристап	Индиректен пристап
<ul style="list-style-type: none"> Репрезентативни студии на скриените економски активности Студии за временско буџетирање (time budgeting) Даночни контроли 	<ul style="list-style-type: none"> Монетарни методи Методи базирани на разлики во приходи и расходи Методи базирани на разлики во понуда и побарувачка на работна сила Метод на физички инпут (наспроти официјалниот производ), пр. трошење на ел. енергија Повеќе индикатори – повеќе причини (MIMIC)

Со цел да се разбере расчекорот помеѓу различните методи на мерење, Табела 2 содржи кратка споредба помеѓу релевантните методи, заедно со преглед врз нивните лоши и добри страни.

Табела 2 – Споредба помеѓу различните методи за мерење на скриената економија

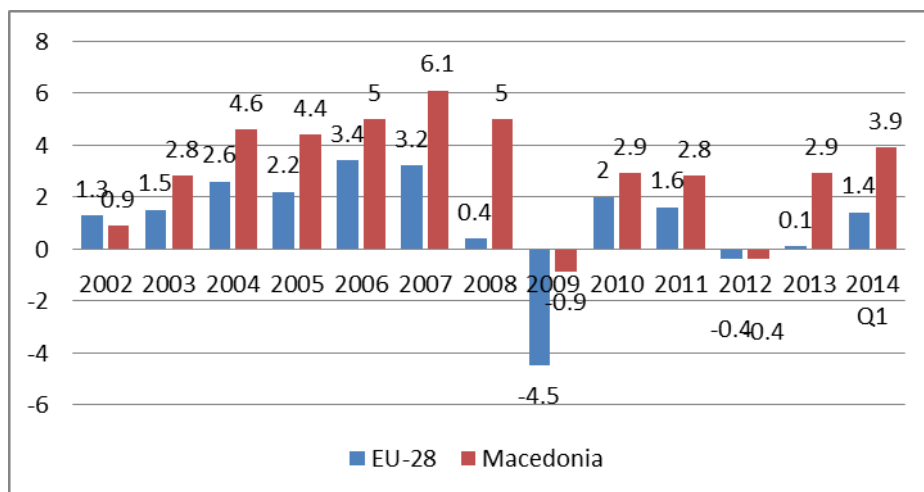
Извор: <http://journals.uran.ua/index.php/2225-6407/article/viewFile/16014/13630>

Пристап	Автор, Земја	Предности	Лоши страни
Фискална ревизија	Даночна управа на САД (Internal Revenue Service, 1963 USA).	Севкупни резултати; утвдување на неликвидни деловни сектори, пазари;	Грешки при мострирање; мерење само на делот на сивата економија; откривање на моменталните резултати; нечитливост на резултатите; различен квалитет на анкетите; потешкотии при одделувањето на вистинските активности од сивата економија.
Анкета / прашалник	Nogensen, H. K. et. All. (1995) Данска, Литвански институт на слободниот пазар (2013) Литванија.	Детални информации за структурата на сивата економија; можност да се разделат резултатите според возраст, економска активност, пол, итн.	Резултати од пониска доверливост; помала отвореност на испитаниците; сложена структура на анкетирање; непријатност при откривање на незаконски активности; погрешно разбирање на термините
Расчекор помеѓу националн. расходи и приходи	Tiho, Y., Hyun, J. K. (1998) Кореа, Тајван.	Едноставност на методот; расположливост на статистиката, едноставна методологија.	Грешки во националните пресметковни методи, не ја отсликува реалната состојба на сивата економија.
Пристап на работна сила	Nastav, B., Vojnes, S. (2007) Словенија, Хрватска	Привлечност на теоретска методологија; истражувања за пазарот на трудот	Врз разликите во работната сила влијаат други фактори, луѓето можат да работат на двата пазара; резултатите од методот не се поверливи.
Пристап на трансакции	Feige, E.L. (1996); Schneider, F., Enste, D. (1999) Канада, Германија, САД	Примена и привлечност на делот на теоретска методологија	Недостапност на статистички податоци, критика на референтната година, кога сивата економија не постои.
Метод на потрошув. на електр. енергија	Најпрвин разработена од Kaufmann, D. и Kaliberda, A. (1996). Kyle, S., et al (2001) Bulgaria; Garvanlieva,	Расположливост на статистика; еден од најдобрите физички пристапи; еластичност помеѓу потрошувачката на	Користење на други енергетски ресурси; влијанието на техничко-технолошките процеси, разлика во еластичноста во различни земји; неточност на методот.

	V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012), Македонија.	струја и БДП е скоро 1.	
Валутни трендови / монетарен пристап	Првпат употребен од Sagan, P. (1958). Подоцна усовршен од Tanzi, V. (1983) JAV. Chatterjee, S., и др (2006) Индија	Еден од најкористените применливи методи; расположлива статистика	Претпоставка на единствен фактор - валутата; сивата економија не се имплементира единствено во форма на готовина; критики за референтната година кога сива економија не постои; комплексност на проценување на брзината на движењето на пари.
MIMIC пристап	Schneider, F., Enste, D. (2000) повеќето земји; Klaric, V. (2011) Хрватска; Naraskeviciute, V. Dauksaite, A. (2013), Литванија, Украина; Dell' Anno, R, (2003, 2007) Италија, Португалија; Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012), Македонија	Вклученост на повеќе од една причина; применета од многу автори во многу земји; евалуација на причините и индикаторите; севкупен пристап.	Можност за доминација на една варијабила; голема количина на податоци; резултатите зависат од избраните причини; потреба од референтна година.

Во случајот со Македонија преовладуваат **индиректни методи** на мерење на скриената економија. Од една страна повеќето истражувачи и институции се фокусираат на динамичниот општ модел на двосекторска рамнотежа⁶, методот на потрошувачка на електрична енергија (ЕСМ)⁷, методот Повеќе индикатори – повеќе причини (MIMIC)^{8,9}, и на Националната анкета на работна сила (АРС) на ДЗС, како и методот на понуда и побарувачка за користење на прилагодувања од домашниот БДП за неисцрпност како мерка за проценка на неопфатената економија. Од друга страна, **директните методи**, се претставени со нередовни директни анкети на населението на ниво на држава¹⁰, и на ниво на трговски друштва¹¹.

Графикон 1 – Реален раст на БДП на ЕУ наспроти Македонија (% од годишна промена), Извори: Еуростат, ДЗС, НБРМ

⁶ Elgin, C. and Öztunali, O. (2012) *Shadow Economies around the World: Model Based Estimates*. Istanbul: Bogazici University, Department of Economics.

⁷ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) *Shadow Economy in Macedonia*. Skopje: Center for Economic Analyses

⁸ Ibid,

⁹ Schneider, F., Buehn, A. Montenegro, C. (2010) *Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. Policy Research Working Paper 5356*. Washington D.C.: World Bank Group.

¹⁰ Stankovic, M. and Stankovic, B. (2012). *Social and economic aspects of the shadow economy in the Republic of Macedonia: A study*. Social Science Research Network [Online]. Пристапено од: <http://ssrn.com/abstract=2162922> (пристапено на 30 јуни 2014).

¹¹ World Bank. (2014) *Enterprise Survey 2013. Country Profile Macedonia*. Washington D.C.: World Bank Group.

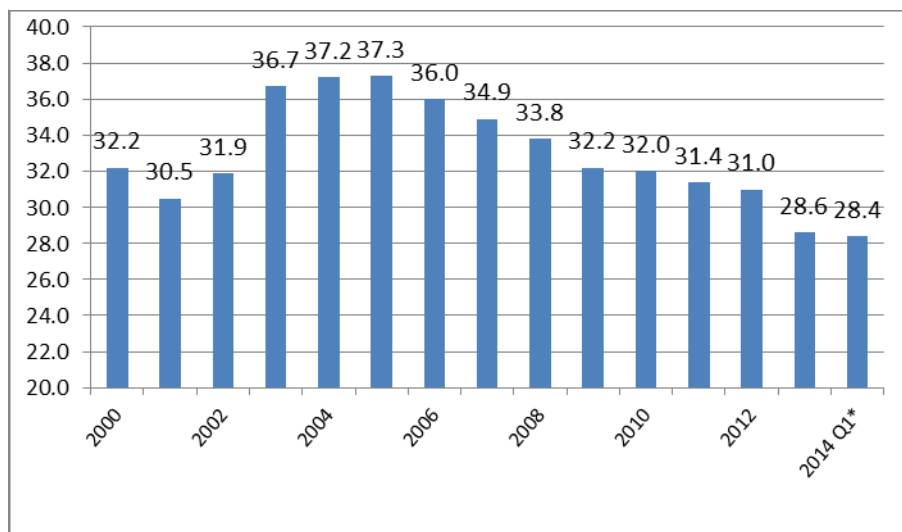
3. Макроекономски поглед на Македонија

Согласно последните пресметки на Народната банка на Р. Македонија, БДП во 1 Квартал на 2014г. се зголемил за 3,9 % (Графикон 1). Предвидувањата на НБРМ се такви што растот на БДП за 2014 ќе се одржува на 3,7% со потенцијал за понатамошен раст од 4,4% во 2015 год. Според НБРМ, инфлацијата во 2014 ќе се одржува на 1%, со што ќе се охрабрува потрошувачката. Од друга страна, ДЗС бележи дефлација од 0,2% во јуни 2014 г., што може негативно да влијае врз владините приходи во долгорочна смисла. Освен овие нови податоци, инфлацијата во 1 Квартал од 2014 била 0,6% но неизвесностите околу конфликтите во Ирак и Украина како и неодамнешните поплави во регионот ќе создадат дополнителни инфлациски притисоци врз цените на храна и енергенси и врз одржување на стапката на инфлација на стабилно и прифтливо ниво.

Владиниот дефицит се предвидува да биде 3,5% во 2014 (пад од 4,1% во 2013). Оваа фискална стимулација најевидентно ќе се употреби во градежништвото и големите инфраструктурни проекти кои создаваат секундарни ефекти во економијата со тоа што влијаат врз десетици економски сектори и го зголемуваат вработувањето. Оваа стимулација е видлива и довела до зголемено создавање на бруто капитал најмногу поради градежните активности (65,7%) и механизацијата и опремата (30,5%). Индустрискиот извоз исто така се зголемил за 9,7% (мај 2014) на годишна база што се совпаѓа со зголеменото вработување во индустријата за 6,7%.¹² Понатаму, од мај 2014¹³, штедните влогови на домаќинствата и претпријатијата се зголемиле за 8,5% на годишна основа, што вкупно изнесува 4,3 милијарди ЕУР. Соодветно на тоа, во мај 2014 се зголемил вкупниот раст на кредити на годишна основа од 7,6% (надминувајќи ја прогнозата на НБРМ од 7,3 %). Ова е показател дека заштедите конечно станале поттик за дополнително давање заеми од страна на банките.

Понатаму, иако Македонија продолжува да води фискално стабилна и се повеќе извозно ориентирана економија, која делумно се должи на драстичното зголемување на извозот, посебно од страна на компаниите со странски директни инвестиции, СДИ севкупно остануваат на скромно ниво од самиот почеток на кризата, а завршуваат на 251 милиони ЕУР во 2013 и 87 милиони во 1 Квартал на 2014 год. Со цел Македонија да успее да ја промени својата извозна структура кон стоки со повисока додадена вредност,

Графикон 2 – Стапка на невработеност во Македонија (%) – Извор: ДЗС

потребен е значителен раст на СДИ во претстојниот период. Според Виктор Мизо, Главниот извршен директор на Дирекцијата за технолошки индустриски развојни зони (ДТИРЗ), **извозот кој доаѓа од овие зони изнесува 25% од вкупниот извоз во 2013 и се очекува да ја надмине цифрата од 30% од вкупниот извоз до крајот на 2014 г.**¹⁴ Окрупнувањето на СДИ е важно за забрзувањето на структурната трансформација, еднакво важно како и технолошкото ширење од една компанија кон цел поширок сектор или збир на

¹² State Statistical Office, press release 04.07.2014. Пристапено од: <http://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie.aspx?rbtxt=78>

¹³ National Bank of the Republic of Macedonia (NBRM), Macroeconomic Indicators, July 2014. Пристапено од: <http://nbrm.mk/?ItemID=B9701F65DF112443A3220275D11AC18E>

¹⁴ „Странските инвеститори го зголемуваат извозот“ Kurir, 22.07.2014. Пристапено од: <http://kurir.mk/makedonija/ekonomija/166096-Stranskite-investitori-go-zgolemuvaat-izvozot>

сектори.¹⁵ Овозможувањето на технологијата да се прошири од ТИРЗ кон остатокот на економијата ќе одигра суштинската улога во реструктурирањето на економијата.

Понатаму, врз пазарот на трудот продолжува да влијае наследената структурна невработеност која датира од почетокот на 1990-та. **Од 2 Квартал на 2014 год, невработеноста е 28,4% (272,115), со тенденција на понатамошно опаѓање.** И покрај значително намалување (**37,2% во 2004**), невработеноста, посебно со овие размери, претставува еден од најзначајните фактори за генерирање на скриени економски активности. Дури и во контекст на економската криза од 2008 год, стапката на невработеност опаднала само за 6,5% во наредните години, што покажува зголемен капацитет на Македонската економија да апсорбира нови работници, и оттаму, да понуди подобри услови тие да преминат од неформалната кон формалната економија. И покрај успешните стратегии на смалување на невработеноста, секоја година вкупната долгорочна невработеност уште од 1996 г. опстојува над 80% (82,1%, 2012 г.). Слично на ова, невработеноста кај младите останува висока - 54,6% од вкупната невработеност во март 2014, со тенденција за понатамошно опаѓање. Наспроти тоа, вкупната долгорочна невработеност (како % од вкупната невработеност) и невработеноста кај младите во ЕУ28 во мај 2014 била 10,4%, 48,7% (во К1. 2014г.), а кај младите 22.2%.¹⁶

Флуктуациите во трудовата продуктивност можат да се објаснат со три главни фактори: инвестиции, заштеди во физичкиот капитал и новите технологии, и човековиот капитал. Најновите податоци од Министерството за финансии (од К4 2013) **укажуваат на загрижувачка тенденција на снижување на трудовата продуктивност (-0,9% во К4 2013),** проследено со опаѓање на реалните бруто плати (-0.5% во К4 2013).¹⁷ Дополнително, како што е наведено во Светскиот извештај за конкурентност, 2013-2014 (Види Графикон 3), постојат други

Графикон 3 – Пречки при водењето бизниси.

Извор: Светски економски форум, Светски извештај за конкурентност 2013-2014, с. 260¹⁸

фактори кои влијаат на трудовата продуктивност во Македонија како што се неадекватно едуцираната работна сила и слабата работна етика кај домашната работна сила¹⁸. Оттаму показателите и факторите за трудовата продуктивност треба да се следат одблиску во блиска иднина, со цел да се избегне долгорочната пазарна неефикасност и зголеменото учество во неформалниот сектор.

4. Ниво на скриена економија - Македонија

Во текот на изминатите 24 години, Македонската економија бележи силен развој на малите и средни претпријатија (МСП) што води кон усвојување на низа нови, често спротивставени и недоволно јасни

¹⁵ IMF Country Report No. 13/179 (p. 12-15). Пристапено од: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13179.pdf>

¹⁶ Eurostat News Release, 01.07.2014, Euro Indicators May 2014. Пристапено од:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-01072014-AP/EN/3-01072014-AP-EN.PDF

¹⁷ Ministry of Finance of RM, Quarterly Economic Report Q4 2013. Пристапено од: http://www.finance.gov.mk/files/u1/K-4-2013_mk.pdf

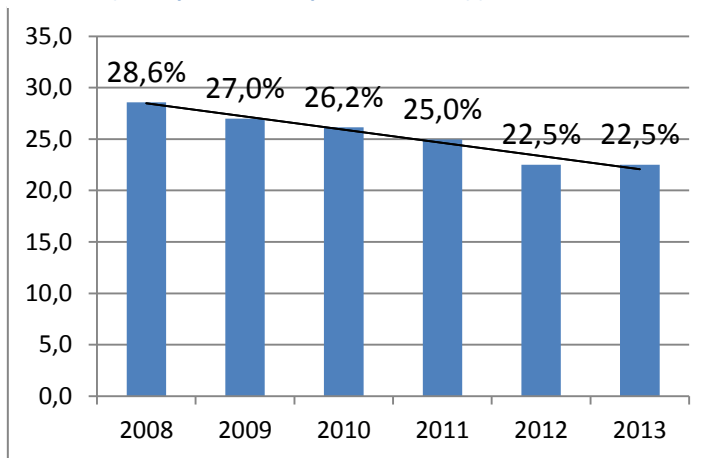
¹⁸ World Economic Forum (WEF), Global Competitiveness Report 2013-2014. Пристапено од: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf, p. 260

мерки и политики, посебно во рамките на економската законска регулатива. Ова, всушност, доведува до зголемување на скриената економија во земјата. Се до 2007 год, преоптовареноста со даноци и придонеси предизвикувала пречки во бизнис заедницата и претставувала додатна стимулација на веќе растечките скриени економски активности. Прогресивниот систем на персонален данок (15%, 18% и 24%), зависно од реализираните приходи, произвел стимулации за работодавачите и работниците да пријавуваат пониски приходи и деловни активности или дури и да одат дотаму што нема да ги пријавуваат севкупните економски активности. Работејќи надвор од формалната економија, на тој начин поединците можат да ги избегнат даноците и административните постапки, уплаќањата на социјални придонеси и да ги заобиколат даночните и трудовите регулативи. Со оглед на тоа што истражувањата (AT Kerney, 2014) покажале дека постои силна корелација помеѓу даночните стапки во државата и степенот на скриената економија, Владата на РМ во 2007 и 2008 се решила на воведување на систем на рамен данок, со кој персоналните даноци се смалиле на 12% во 2007 и на 10% во 2008 за сите групи на приходи. Иако скриената економија останува висока, ефектите¹⁹ од ова конкретна мерка се зголемена даночна дисциплина, поедноставување на даночниот систем, подобро деловно опкружување, зголемено привлекување на СДИ, зголемено уплаќање придонеси во буџетот, и севкупно опаѓање на стапката на скриени економски активности.

Според Управата за јавни приходи (УЈП) скриената економија е посебно присутна во рамките на индустријата и услужните сектори каде трансакциите вообичаено се извршуваат со готовински исплати. Поконкретно, присутна е во следниве сектори:²⁰

- Градежништво
- Угостителство
- Транспорт
- Трговија на зелените пазари
- Текстилна индустрија
- Одржување на возила
- Одржување на домаќинствата
- Производство на мебел
- Фарбарско-молерисувачки работи
- Козметички услуги
- Други занаетчиски работи
- Закуп на недвижности
- Преведувачки услуги и подучување
- Сервисирање на хардвер и софтвер, итн.

Графикон 4 – Неформална работа (како % од вкупн. невработ. година по година) Извор: Анкета на раб сила 2013, ДЗС

Согласно ЦЕА (2009) занаетчиската економија претставува значителен дел од неиндустриските економски активности кои вообичаено ги користат домаќинствата. ЦЕА анализираше сектори како што се дополнително образование, хигиенски услуги, сервисирање на моторни возила, одржување на домот, зелените пазари, фризерски и шминкерски услуги, софтверски и хардверски услуги, сечење дрва за огрев и јасновидци. Заклучокот бил дека домаќинствата во просек трошат околу 22,8% од своите приходи на

¹⁹ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) *Shadow Economy in Macedonia*. Skopje: Center for Economic Analyses. Пристапено од:

http://www.cea.org.mk/documents/studii/CEA%20SHADOW%20ECONOMY%20IN%20MACEDONIA%20FINAL_4.pdf

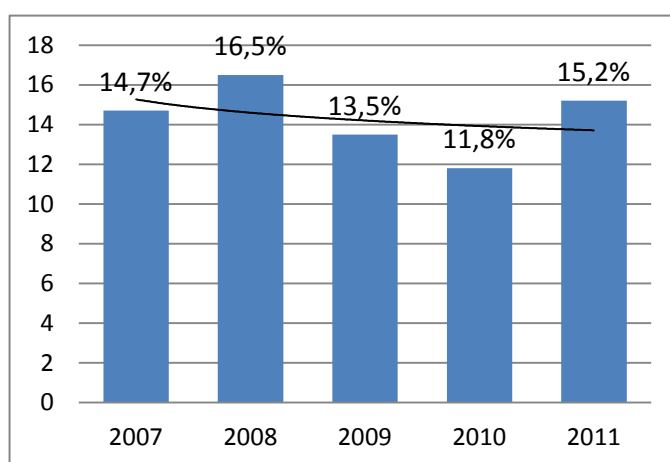
²⁰ Public Revenue Office (PRO), "How to protect ourselves from and act against the grey economy" 01.02.2010. Пристапено од: http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0071/ISBN_978-608-4592-02-0_Brosura_Kako_da_se_zastitime_i_deluvame_protiv_sivata_ekonomija_2010_08-7104_1.pdf

занаетчиски услуги, што, како што е наведено од страна на УЈП, во делот кој се однесува на неформалната економија. На пример истражувањата покажале дека домаќинствата годишно трошат околу 41,645 МКД на зелените пазари, сума која е скоро еднаква на две просечни Македонски нето плати (21,175 МКД според ДЗС за април 2014 г.).

Во зависност од користениот метод, за Македонија проценките за скриената економија варираат од 24% од БДП со користење на методот ЕСМ (Потрошувачка на струја) (ЦЕА, 2012), 30% од БДП според Министерството за Економија (со користење на пресметките на Анкетата на работната сила презентирани од Новковска, 2013²¹), до искучително високата проценка на скриената економија од 46,9% (ЦЕА, 2011) како удел од БДП со користење на методот MIMIC (Multiple Indicator Multiple Causes). На страна расчекорот помеѓу резултатите добиени од овие методи, сите тие покажуваат дека уделот на скриената економија е значителен и дека ќе треба да се преземат чекори во насока на справување со истата, истовремено користејќи го вистинскиот пристап кон долгорочниот мониторинг на скриената економија во Македонија.

Според Анкетата на работна сила за 2013 спроведена од ДЗС, неформалното вработување како процент од вкупното вработување во 2013 год. изнесува 22.5% (Графикон 4). ДЗС со терминот неформално вработување ги покрива сите непријавени работници (оние без покриена социјална и правна заштита), независно дали тие работат во: редовни фирми, нерегистрирани или субјекти без правен статус, самовработени лица со свои претпријатија или во домашниот сектор. Она што се забележува е надолен тренд на детектираното неформално вработување во текот на изминатите неколку години, што е индикација на

Графикон 5 - Неопфатена економија во Македонија 2007-2011, како % од прилагодување на годишниот БДП. Извор: Извешта на ДЗС за БДП

придвижување на трудот кон формализирање на вработувањето. Со оглед на неодамнешната економска криза и нејзиното продолжило влијание, се појавил страв од зголемување на непријавената економија. Сепак, и покрај незабележителното зголемување на непријавената економија во периодот 2008-2009, со користење на проценките од мерниот метод на Шнајдер (Schneider 2012) за повеќе индикатори повеќе причини (MIMIC), заклучено е дека „тековната економска криза не го преобратила претходниот тренд на тековен значителен пад во големината на непријавената економија како удел од БДП.“²²

Дополнително на ова, ДЗС констатира пад во неопфатената економија, што се гледа во Графикон 5. Ненадгледуваната економија се однесува на сите продуктивни активности кои не можат да бидат опфатени со основните извори на податоци кои се користат за домашниот пресметковен систем. Ова се активности од типот на: подземни, неформални (вклучително активности кои се вршат во домаќинствата и се наменети за финална употреба од нивна страна), незаконски и други активности кои се испуштени поради недостатоци во основното прибирање на податоци.

Согласно податоците обезбедени од страна на НБРМ, просечниот удел на готовина во паричната маса на земјата во периодот 2001-2010 г. изнесува дури 44%. Според НБРМ во 2012 г, 79% од вкупните трансакции со

²¹ Novkovska, B. (2008) Measuring Non-standard and Informal Employment in the Republic of Macedonia. Paper presented at the workshop *Measurement Informal Employment in Developed Countries WIEGO*, Kennedy School of Government, Harvard University, 31 October – 1 November 2008. Пристапено од:

http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Novkovska_Measuring_informal_empl_Macedonia.pdf

²² Colin C. Williams, Piet Rennoy, (2013) “*Tackling undeclared work in 27 European Union Member States and Norway: Approaches and measures since 2008.*” (Eurofound, 2013, p.5) Пристапено на 22.04.2014 преку:

<http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef13243.htm>

платежни картички отпаѓале на подигање на готовина од банкоматите²³. Готовинската исплата носи анонимност при трансакцијата и не може да се следи, со што станува моќна алатка и стимулатор на скриената економија. Присуството на готовина, од друга страна, поради недостиг на судска заштита на деловните субјекти, избегнување на обврските помеѓу економските субјекти и неефикасните механизми на рефундирање ги условува компаниите да бараат и реализираат исплати преку користење на готовина²⁴.

5. Активности против скриената економија: локално и ниво на ЕУ

На располагање се низа пристапи и мерки насочени кон сузбивање на скриената економија. Тие генерално се условени од сфаќањето на сите причини поврзани со скриените економски активности и оттаму може да се поделат два главни пристапи.

- **Неолиберален пристап** според кој непријавената економија е директен резултат на високите даноци, прекумерната регулатива во економијата и преголемото мешање на владата во доменот на социјалната заштита. Оттаму, економиите треба да се стремат на кон намалување на даноците, дерегулација и минимална државна интервенција со цел да се спречи непријавената економија.
- **Социјалдемократски пристап**, според кој непријавената економија е нуспојава на дерегулираната економија и намалената социјална заштита од страна на државата, и потребни се зголемени државни расходи на пазарот на трудот и социјална помош како начин за справување со непријавената економија.²⁵

5.1 Ниво на ЕУ

Вилијамс и Реној (2013) велат дека „постои силна корелација помеѓу поголемите непријавени економски дејности и недоволната регулатива (а не прекумерната регулатива). Видот на мерки на штедење кои се заговараат се силно поврзани со обемот и растежот на непријавените економии.“²⁶ Мерките на политики и активностите кои се преземаат со цел справување со скриената економија често одат заедно со споменатите пристапи. Оттаму, во земјите на ЕУ28 е прифатен социјалдемократскиот пристап, преку зајакнување на социјалните политики и мерките на пазарот на трудот.

Според Шнајдер (Schneider, 2012), и покрај благиот раст во текот на економската криза во 2008 и 2009г., повеќето ЕУ28 земји се сведоци на постојан пад во неформалната економија во обем од 22,3% од БДП во 2003 до 18,4% во 2012. Годишната 2013 одбележала најниско ниво на скриена економија во ЕУ во изминатите десет години, со просечно „18,5 проценти од економската активност.“²⁷ Иако е мало, зголемувањето посочило на интересна појава во однос на распределбата на скриената економија помеѓу земјите-членки на ЕУ. Воведен е т.н. „пат со три ленти“²⁸ со поголемо фокусирање на разликите помеѓу регионите во Европа. Поконкретно, се покажало дека пост-кризното опоравување и намалување на скриената економија се одвивало различно во западна, источна и јужна Европа.²⁹

²³ http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/WebBuilder_Prezentacija_Strategija_PS_2013_2017.pdf, p.20

²⁴ Nenovski, Tome; (2012) “The Grey Economy in Macedonia: Macroeconomic Aspects, Implications and Possible Problem Solutions”, Journal of Sustainable Development, Vol. 5, Issue 10, March 2014. Пристапено од: <http://www.fbe.edu.mk/JoSDv10.pdf>

²⁵ Colin C. Williams, Piet Rennoy, (2013) “Tackling undeclared work in 27 European Union Member States and Norway: Approaches and measures since 2008.” (Eurofound, 2013, p.25) Пристапено на 22.04.2014 преку: <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef13243.htm>

²⁶ Ibid., стр.29

²⁷ AT Kerney (2013), *The Shadow Economy in Europe*, Пристапено од: http://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/j8lucAqMqEhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

Иако разликите помеѓу регионите опстојуваат, „сивата економија во источна Европа е многу поголема во обем споредена со големината на официјалната економија отколку во западна Европа,“³⁰ и креаторите на политиките во ЕУ активно го следат ова прашање со преземање на разновидни мерки. Пример за ова е Акцискиот план на Европската комисија (ЕК) за сузбивање на даночните измами и неплаќањето данок³¹ и предлогот на ЕК за изготвување на Платформа „за подобрување на соработката на ниво на ЕУ со цел најефикасно да се спречи и обесхрабри непријавената работа.“³² Потребно е да се преземат дополнителни методи, и предлозите за соодветни политики вклучуваат мерки насочени кон спречување, зајакната ревизија и мониторинг, даночни реформи и зголемено користење на методи за електронско плаќање.³³

Истовремено, иако степенот на скриената економија во ЕУ28 не е алармантен и активно се работи на негово намалување, постои еден друг влијателен фактор кој треба да се земе предвид вон границите на ЕУ. Всушност одговорноста лежи кај целата ЕУ, а посебно кај нејзините компании кои имаат бизниси надвор од ЕУ, кои треба да се борат против скриената економија во трети земји, каква што е Македонија. Согласно наведеното, европскиот Економско-социјален комитет (EESC) “повикува борбата против сивата економија да погледне надвор од границите на ЕУ и да се применува корпоративната социјална одговорност онаму каде недостигаат минимални пристојни трудови стандарди во трети земји кои работат како подизведувачи за компании чии седишта се во ЕУ.”³⁴

5.2 Македонија

Македонскиот случај не прикажува јасна и долгорочна определба ниту кон неолибералниот ниту кон социјалдемократскиот пристап, туку претставува испреплетена смеса од обете. Неолибералниот пристап, посебно од 2006г., е главниот двигател на повеќето реформи отелотворени преку мерки како што се воведувањето на рамниот данок за сите наместо сложениот систем на прогресивно оданочување, поедноставувањето на трудовата и даночната регулатива, поедноставување на постапките за отпочнување на бизниси, реформите во делот на фискалните каси и реформата со воведување на бруто плата. Понатаму, преку постојан растез на БДП, прилив на СДИ, економски извоз во општа смисла и опаѓање на стапката на невработеност, може да се увиди тренд на социјалдемократска политика, посебно преку мерки како што е прогресивната минимална плата, зголемување на социјалните трансфери, воведување на субвенции за самовработување и земјоделие, како и одржливо зајакнување на работничките права.

Фокусот на сите Македонски влади, посебно од 2006 г., бил да се промовираат мерки со единствена цел да се привлечат СДИ и да се намали невработеноста. Сепак, и покрај големиот број на закони насочени кон сузбивање и санкционирање на скриени економски активности, недостигаат повеќе мерки на јавните политики кои директно се бават со негативните последици на скриената економија. Од

³⁰ Eastern Europe the shadow economy is much larger in relation to the size of the official economy than in Western Europe – Повеќе на: http://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/j8lucAqMqEhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192#sthash.XxJbFcrE.dpuf

³¹ European Commission, COM (2012) 722 06.12.2012, *An Action Plan to strengthen the fight against tax fraud and tax evasion*. Пристапено од:

http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/tax_fraud_evasion/com_2012_722_en.pdf

³² European Commission, *Undeclared work: Commission proposes new Platform to improve prevention and deterrence*.

Соопштение за печат 09.04.2014. Пристапено од: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-387_en.htm

³³ Wohlbier, Florian; Jensen, Jonas (2012), *Improving Tax Governance in EU Member States: Criteria for Successful Policies*. © European Union, 2012. Пристапено од:

http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2012/pdf/ocp114_en.pdf

³⁴ European Economic and Social Committee (2013), *A strategy against the shadow economy and undeclared work*. Пристапено од: <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.soc-opinions.26023>

неодамна е зајакнат интересот за сузбивање на скриените економски активности, јакнење на трудовите права и реформирање на институциите и инспекциските служби кои се бават со скриената економија. Овој зајакнат интерес е видлив преку мерките кои се наведени во следната табела.

Табела 3 – Скорешни мерки преземени за сузбивање на непријавената економија (2014)

Пристап	Вид на скорешни преземени мерки
<p>Овозможување редовно вработување МТСП Агенција за вработување</p>	<p>Акциски план за скриената економија³⁵ - годишни акциски планови под капата на Министерството за труд кое ги координира активностите и задачите помеѓу неколку владини тела и агенции, како што е Агенцијата за вработување и Управата за јавни приходи.</p> <p>Реформи во договорите за дело и авторските договори – Во јули 2014 Владата на РМ предложи низа амандмани³⁶ на неколку закони, кои беа изгласани во Собранието, со кои, помеѓу останатите измени, се смени природата на договорите за дело и авторските договори.³⁷ Со овие измени се предвидува работодавачите кои ангажираат работници со вакви договори чија бруто плата го надминува износот на минимална плата во 2015 (9,500 МКД) да имаат законска обврска да исплаќаат придонеси за здравствена и социјална заштита и придонеси за вработување. Со оваа мерка намерата е да се:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Намали разликата помеѓу постојаното вработување и ваквиот тип на договори од гледна точка на придонесите за социјално и здравствено осигурување во државниот социјален систем • Дестимулираат работодавачите кои примарно користат авторски или договори на дело со намера да ги избегнат придонесите за социјална и здравствена заштита • Им се овозможи на работниците кои претежно работат на ваков тип на договори да се стекнат со правото на пензиско осигурување • Обезбедат дополнителни придонеси за пензиска и здравствена заштита во пензиските и здравствените фондови со цел да се зголеми одржливоста и квалитетот на давателите на јавните услуги • Обезбеди пореален поглед врз стапката на вработување во Македонија, онака како што е прикажана од Агенцијата за вработување, преку регистрирање на работници вработени со ваков тип на договори како вработени, а не, како што беше случај досега, да останат нерегистрирани. <p>Програма за самовработување на Агенцијата за вработување на Македонија – Една од реформите која предизвика позитивно внимание и вклученост на јавноста е стимулирање на самовработувањето со цел да се зголеми вработувањето во формалниот сектор како и да се даде дополнителен поттик на приватниот сектор. Споредено со 2004, бројот на самовработените лица се удвоил до 2013 год. (од 53,252 на 98,182), според податоци на ДЗС (2013). Сепак, реформите мора и понатаму да се</p>

³⁵ Ministry of Labor and Social Policy, Action Plan for decreasing the grey economy in Macedonia for 2014, Fev. 2014.

Допстапно на: www.mtsp.gov.mk/content/word/siva.doc

³⁶ Изменетите закони се: Закон за работни односи, Закон за задолжително капитално финансирано пензиско осигурување, Закон за задолжителни придонеси за социјално осигурување, Закон за здравствено осигурување, Закон за пензиско и инвалидско осигурување (Службен весник на РМ, Бр 113/2014.) Достапно на:

<http://www.mtsp.gov.mk/zakoni.nspix> или

³⁷ „Придонесите на хонорарците ќе ги плаќаат газдите или тие самите,” Економија, Дневник, 24.07.2014. Достапно на:

<http://www.dnevnik.mk/?ItemID=DF568DAA03CAA64C94F86366E42ECA51>

	<p>подобруваат, бидејќи, на пример, само 25 % (ДЗС, 2013) од вкупниот број на самовработени лица се жени. Со оглед на овој мал процент, сеуште има голем бој на жени кои може подобро да се опфатат со програмата за самовработување со цел да се обезбеди нивен премин кон формалната економија. Според Агенцијата за вработување од почетокот на програмата за самовработување (2007-2014), со работа отпочнале 5,835 микро и мали претпријатија од кои 72% биле одржливи и сеуште работат успешно.</p>
<p><i>Зголемена даночна дисциплина</i> Министерство за Финансии Управа за јавни приходи</p>	<p>Кампања „Фискална на рака - добивка без мака“ - најскорешна кампања отпочната кон крајот на 2013 со цел покревање на свесноста за негативните ефекти на недокументирањето на трансакциите. Поконкретно, кампањата нуди стимулции за учество во формалната економија со чување на фискалните сметки по кое било купување во Македонија и испраќање на тие сметки во Лотарија на Македонија за наградна игра, за која еднаш месечно има извлекување, а учесниците имаат можност да освојуват награди, од возила и станови до ваучери за купување во разни продавници.</p>
<p><i>Инспекција и контрола</i> Совет за инспекциски надзор (вкл. Државен пазарен инспекторат, Државен инспекторат за труд, итн.)</p>	<p>Совет за инспекциски надзор – согласно гореспоменатиот акциски план, во план е формирање на новиот Совет за инспекциски надзор (Сл. Весник на РМ. Бр. 50/2010, 147/2013, 41/2014³⁸). Задачата на Советот е да врши надзор над работата и да ги координира активностите помеѓу различните 29 државни инспекторати, работејќи на зголемување на ефикасноста на инспекторатите, истовремено намалувајќи ги трошоците.</p>
<p><i>Зглемена свесност и едукација</i> Министерство за образование и наука</p>	<p>Кампањи за зголемена свесност во земјоделието и градежништвото – МОТ ја поддржа Владата на РМ во поставување и имплементација на кампања за подигнување на јавната свесност за негативните ефекти на непријавената работа, посебно помеѓу малите и средни претпријатија³⁹. Соодветно на ова потенцирани се предностите на формализирањето на деловните активности во земјоделскиот и градежниот сектор, посебно внимание е посветено на пристојните работни услови.</p> <p>Кампања за свесност за учениците – Владата на РМ иницира кампања за зголемување на свесноста од негативните аспекти на неформалното работење, истовремено јакнејќи ја даночната дисциплина. Кампањата најпрво била насочена кон учениците во средните стручни училишта, кои се сметаат за група за која има најголема веројатност дека ќе се вклучи во непријавената работа.⁴⁰ Сепак, во 2011 г., ЕК наведува во својот Извештај за напредокот дека влијанието на овие јавни кампањи во Македонија е ограничено. Таа го свртува вниманието кон фактот дека сеуште недостига ефикасна соработка и координација помеѓу телата за спроведување на политиките и дека буџетските средства наменети за активните програми на пазарот на трудот се сеуште несоодветни.⁴¹</p>

³⁸ Закон за инспекциски надзор, (консолидиран текст)

http://www.mio.gov.mk/files/pdf/dokumenti/zakoni/Zakon_za_inspekциски_nadzor_konsolidiran_tekst.pdf

³⁹ ILO (2012), "Awareness raising campaigns to reduce undeclared work occupational risks and improve gender equality at work", достапно на: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/media-centre/press-releases/WCMS_183459/lang--en/index.htm.

⁴⁰ Eurofound, Labour Market, Tackling Undeclared Work in Europe, 31.07.2014. Пристапено од: <http://www.eurofound.europa.eu/areas/labourmarket/tackling/search.php>

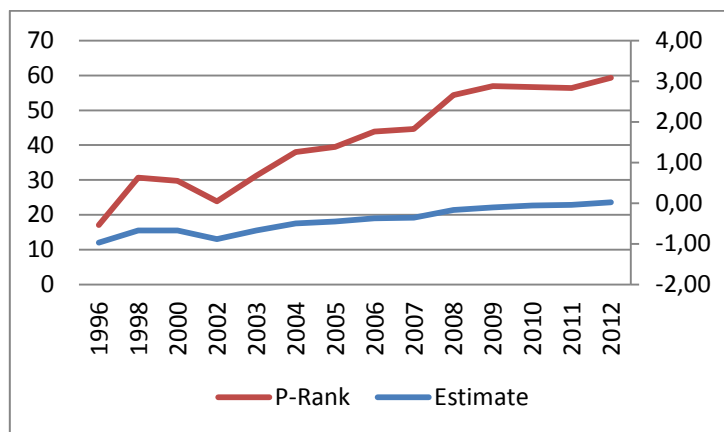
⁴¹ European Commission (2011), *The former Yugoslav Republic of Macedonia 2011 Progress Report*, COM (2011) 666 final, Brussels.

Овозможување на формализирање / Почитување на законот
Управа за јавни приходи

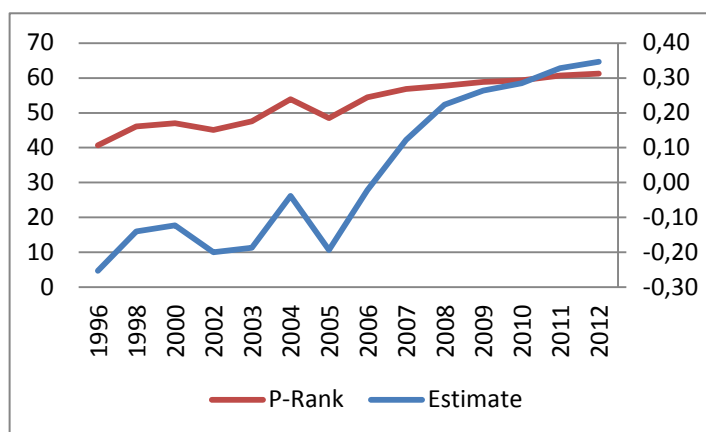
Поедноставување на процедурите за отпочнување на бизниси – Со намалување на времето, процесните чекори и финансиските трошоци потребни за отпочнување на бизниси, Владата на РМ. има за цел да го олесни влезот во формалниот сектор. Инициран и имплементиран е „едношалтерскиот систем“ заедно со систем за аплицирање за регистрирање на компании кој е достапен на интернет, понатаму електронски систем за класифицирање на компаниите согласно судските постапки за неликвидност, како и електронски систем за регистрирање на постапки за подигање залог или лизинг⁴² (BTI, 2012).

Дополнително, согласно извештај објавен од Европската комисија во 2012 год, направени се подобрувања во полето на зголемената ефикасност и транспарентност на судовите и на судските постапки. Резултатот е опаѓање на бројот на судски предмети од 5,782 на крајот на 2011 до 2,152 во средината на 2012 (BTI, 2014)⁴³.

Графикон 6 – Контрола на корупцијата

Графикон 7 – Регулаторен квалитет

Извор: World Bank Worldwide Governance Indicators (WGI), <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.

Проценка на владеење (рангира од просечно -2.5 (слаби) до 2.5 (силни) перформанси на владеење).

P-Rank или рангирање во процент во однос на сите земји (со рангирање од 0 (најниско) до 100 (највисоко))

Како што се гледа во прикажаните графикони (6 и 7), во изминативе години евидентен е позитивен тренд во Македонија кон подобрени перформанси на владеење во областите на регулаторниот квалитет и контрола на корупцијата. И покрај фактот што ова подобрување не може да им се припише единствено на ефектите на мерките објаснети погоре, секако генерално индицира дека политиките кои се сконцентрирани кон сузбивање на негативните последици на скриената економија се движат кон вистинската насока. Дополнително, иако има уште многу што треба да се направи, економските перформанси покажуваат дека макроекономските политики го следат истиот позитивен тренд.

Како заклучок може да се каже дека арената на Македонската економска политика е на вистинскиот пат кон смалување на скриената економија во земјата. Од една страна, најскорешните чекори претставуваат пристап од горе надолу кои се преземени со насока на зголемување на капацитетите на владините тела кон сузбивање на некои од предизвиците на скриената економија и генерално одат заедно со ветувањето за реформирање на јавната администрација за подобро да одговори на потребите на граѓаните. Од друга страна, потребен е пристап од долу нагоре со цел да се постигне

⁴² Bertelsmann Stiftung, BTI 2012 — Macedonia Country Report. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2012. Пристапено од: <http://www.bti-project.org/fileadmin/Inhalte/reports/2012/pdf/BTI%202012%20Macedonia.pdf>

⁴³ Bertelsmann Stiftung, BTI 2014 — Macedonia Country Report. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2014. Пристапено од: <http://www.bti-project.org/fileadmin/Inhalte/reports/2014/pdf/BTI%202014%20Macedonia.pdf>

холистички пристап кон сузбивање на негативните ефекти на скриената економија. Синдикатите, стопанските здруженија, работниците кои не пријавуваат нерегуларности, граѓанските здруженија и медиумите имаат поголема обврска и улога во процесот на формулирање на политиките, како и за прибирање на податоци со цел да се избегне прекин на врската помеѓу предложените политики и конкретните состојби на терен.

6. Заклучоци и препораки

Врз основа на расположливите податоци, постои значителен расчекор помеѓу различните проценки за скриената економија во Македонија кои се должат на употребата на различни методи за мерење на скриената економија. Сепак, сите проценки индицираат дека скриената економија во Македонија е висока, што ја прави сериозен општествен проблем. Можните негативни резултати од ова вклучуваат социјални тензии, растечка нееднаквост и расчекор во приходите, како и корупција и криминални активности. Во контекст на интеграција во ЕУ, како и имајќи ги предвид регионалните конфликти и природните непогоди, Македонија има многу задачи пред себе за сузбивање на скриената економија. Сепак, со комбинирање на веќе постоечките активности со одредени нови мерки, Владата на РМ треба да е во состојба да го контролира, па дури и да го намали нивото на скриена економија.

Оттаму, неформалната економија мора да се третира на неколку нивоа, со користење на **двостран пристап**, а притоа исто така да осигура насочена комуникација кон сите слоеви на Македонското општество. Последното може да се спроведе преку пристап од долу нагоре кој го вклучува граѓанското општество, кое, иако во последно време се движи во вистинската насока, сеуште заостанува во развивање на соодветна култура/портфолио, како и на методи и вештини за следење на јавните политики, посебно во делот на корупцијата и скриената економија и произведување на мерки и инструменти за адекватно да се одговори на овие предизвици во јавните политики. Истовремено, со СДИ и нивоата на вработување и БДП кои се очекува да пораснат во следниот период,⁴⁴ токму ранливите групи во македонското општество се тие кои можеби не го добиваат потребниот третман во текот на овој премин. Предложениот **двостран пристап** ќе се погрижи ваквите групи соодветно да извлечат корист од растот на формалната економија.

Конкретно, овој **двостран пристап** треба да вклучува:

- **Пристап од горе надолу:** кога Владата инвестира во реформирање на своите јавните установи и тела кои работат на сузбивање на скриените економски активности. Потребни се уште повеќе активности слични на основањето на Советот за инспекциски надзор, Акцискиот план за скриената економија, кампањите за подигање на свеста, реформи во работното право и процедури за поедноставување на бизнисите.
- **Пристап од долу нагоре:** со преземање на одговорност од страна на здруженијата на граѓанското општество, заедно со претставници на медиумите, јавните установи и деловниот сектор за создавање одржлив и соодветен систем за мониторинг на скриената економија. Конечно, оваа синергија од повеќе надлежни органи ќе се искористи да се понудат препораки за изводливи политички мерки, кои треба да се справат со негативните последици на скриената економија.

Преку овој пристап, владата и граѓанските здруженија треба заеднички да работат кон реализација на шест општи цели:

⁴⁴ IMF Country Report No. 13/179, June 2013, (стр. 12-15). Пристапено од: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13179.pdf>

1. Создавање на повеќе работни места.
2. Регистрирање на неформалните претпријатија и регулирање на неформалните работни места.
3. Проширен опсег на државна заштита на неформалната работна сила, посебно на најсиромашните работници.
4. Зголемена продуктивност на неформалните претпријатија и приходите на неформалната работна сила.⁴⁵
5. Проширување на македонската извозна структура
6. Затворање на образовните вакуми.

Преку следење на чекорите од прв до четврти, според Чен (2012), самовработените би сакале да ги уживаат бенефициите од формалното работење за возврат на исплаќањето на трошоците за влез на пазарот на трудот; „вклучително: извршни деловни договори, правна сопственост врз местото каде се изведува деловната активност и врз производните средства; даночни олеснувања и стимулации за поголема конкурентност; членување во стопански здруженија; заштита од доверителите и јасни стечајни правила; како и социјална заштита.“⁴⁶ Неформалните работници за плата, од друга страна ќе се здобијат со можност за изведување на формална платена работа, со сигурен договор, додатоци на плата, членување во формален синдикат, како и придонеси за социјална заштита кои ги плаќа работодавачот. Чен забележува дека „за формализирање на работата за плата потребен е фокус врз работодавачите, бидејќи е поверојатно дека тие ќе се обидат да ги избегнат трудовите регулативи.“⁴⁷

Преку диверзификација на структурата на Македонскиот извоз со повеќе производи со додадена вредност, работната сила ќе се стекне со нови обуки и вештини. На тој начин, преку зголемување на својата конкурентност и продуктивност на трудот на страна на понудата како и преку одговарање на потребите на новите бизниси за поквалификувана и мобилна работна сила на страната на побарувачката, преку засилени технолошки прелевања на локалната економија, само ќе се зајакне влијанието и позитивните манифестации на СДИ. Дополнително, преку затворање на образовните вакуми со обезбедување на редовност и високи стандарди на локалните училишта и универзитети, посебно во основното и средното образование, ќе се подобри учењето на новата технологија и економскиот капацитет и перформанси.⁴⁸

⁴⁵ Ibid стр.17 (Chen, 2012)

⁴⁶ Ibid. стр.15 (Chen,2012)

⁴⁷ Ibid стр. 15 (Chen,2012)

⁴⁸ Ibid стр.15 (IMF, 2013)